

УДК 379.35.67

КОМУНІКАЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Тетяна Пісна

аспірантка Криворізького державного
педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна
ORCID ID 0000-0003-3073-5019
pisnatatiana@gmail.com

Анотація. У статті визначено сутність основних моделей комунікацій та окреслено їхнє місце в процесі педагогічної взаємодії. Досягнення мети обумовлює вирішення таких завдань: визначити стан досліджуваної проблеми в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців; охарактеризувати моделі комунікації; розкрити сутність індивідуального стилю професійної діяльності викладача в процесі педагогічної взаємодії. Ураховуючи те, що сьогодні відбуваються значні інтеграційні процеси та формування більш сучасного інформаційного середовища, процес комунікації набуває нового значення, бо ще не досліджено багато особливостей комунікативних процесів: форм передачі й збирання інформації; методи її акумулювання, відбору тощо. Тому і виникає необхідність більш детально розглянути поняття «комунікація» та визначити її місце в соціальній взаємодії, зокрема в педагогічній діяльності.

Ключові слова: комунікація; викладач; взаємодія; моделі комунікації.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес суттєво змінив життя суспільства та запропонував нові шляхи його розвитку у ХХІ ст. Усі ці зміни привели до зростання ролі інформації, появи нових технологій зв'язку та розповсюдження глобальної комп'ютерної мережі. Сьогодні комунікація є однією зі складових розвитку людства, становлення та функціонування всіх систем сучасного суспільства, сприяє створенню ситуації взаємодії, надає можливість передавати інформацію та накопичений соціальний досвід майбутнім поколінням та створює всі необхідні умови для спільної діяльності, порозуміння та отримання очікуваного результату.

Серед професійно важливих якостей педагога виділяють індивідуальний стиль педагогічної діяльності – це сукупність неповторних стійких способів взаємодії, що характеризує індивідуальну манеру викладача під час педагогічної співпраці.

У період змін, які відбуваються в освітньому просторі, спільнота висуває і нові вимоги до викладача. Сучасний викладач – це професіонал, який орієнтується в наукових досягненнях, в інноваціях психолого-педагогічної науки, володіє різними технологіями навчання, виховання і розвитку студентів, здатний до саморозвитку, самовдосконалення, самомоделювання та самопроєктування в різних сферах життєдіяльності, зокрема в професійній.

Сьогодні викладач освітнього закладу має надзвичайні потенційні можливості впливати на формування особистості, світогляду, політичних переконань, настроїв і моралі молодого покоління. Але реалізація цих можливостей залежить у кожному окремому випадку від особистих якостей педагога; реальну роль відіграють його таланти, любов до дітей, бажання працювати. Окрім цього, соціальне становище професії педагога, її престиж залежить від тієї системи суспільних відносин, у якій живе і працює викладач.

Ураховуючи те, що сьогодні відбуваються значні інтеграційні процеси та формування більш сучасного інформаційного середовища, процес комунікації набуває нового значення, бо ще не досліджено багато особливостей комунікативних процесів: форм передачі й збирання інформації; методи її акумулювання, відбору тощо. Тому і виникає необхідність більш детально розглянути поняття «комунікація» та визначити її місце в соціальній взаємодії, зокрема в педагогічній діяльності.

Мета роботи – визначити сутність основних моделей комунікації та визначити їхнє місце в процесі педагогічної взаємодії. Досягнення мети зумовлює вирішення таких *завдань*: визначити стан досліджуваної проблеми в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців; охарактеризувати моделі комунікації; розкрити сутність індивідуального стилю професійної діяльності викладача в процесі педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Питаннями особливостей спілкування займалися давньогрецькі мислителі: софісти, Сократ, Аристотель та ін. У Давньому Римі проблеми комунікації стосовно спілкування торкалися оратори, юристи та публічні діячі. Питаннями комунікації переймалися у своїх роботах і такі видатні науковці, як Я. Коменський, Ж-Ж. Руссо, Дж. Локк та ін.

Науково-технічний прогрес початку ХХ століття ознаменувався вивченням різноманітних аспектів проблеми комунікації. Це період розквіту гуманітарних наук таких, як педагогіка, психологія, соціологія, тому і були більш висвітлені питання технології педагогічного спілкування, комунікативних потреб і здібностей, а також визначення методів коригування комунікативної діяльності.

Крім того, представники різних галузей знань по-різному тлумачать зміст поняття «комунікація». Соціологи розуміють під комунікацією взаємодію людей, тобто передачу соціальної інформації (Романенко, 2012); психологи – процеси обміну продуктами психологічної діяльності, насамперед спілкування (Леонт'єв, 1997); кібернетики – обмін інформацією між складними технічними системами та їхніми частинами, здатними сприймати, накопичувати та

переробляти інформацію (Вінер, 1983). У філософії розглядається смисловий та ідеально-змістовий аспекти комунікації (Ткачова, 2012; Ясперс, 1991).

Такі українські вчені, як Ю. Ганжуров (2004), О. Зернецька (2008), С. Квіт (2008), Г. Почепцов (2003), В. Різун (2008), О. Холод (2013) у своїх роботах не лише розкривають зміст, форми та значення комунікації для суспільства, але й визначають роль комунікації в глобальному просторі.

На сьогодні поняття «комунікація» розглядається в різних аспектах. Так, комунікацію як спілкування досліджено в роботах Л. Левенталя, який стверджував, що комунікація передбачає спілкування, трансляцію внутрішнього досвіду. Дж. Спенсер окреслив її як соціальну взаємодію через спілкування, обмін інформацією про події, що мають культурне значення для учасників комунікації. У своїх роботах К. Ясперс також пропонував визначити комунікацію як спілкування, зв'язок між людьми, що має соціально-психологічний характер (Курбан, 2009). Японський учений Е. Масуда у своїх працях висвітлив це поняття як економічну категорію та суспільне благо, яке впливає на розвиток усіх сфер суспільного життя. Німецький учений Р. Мінц досліджував комунікацію з позиції цінностей. Він уважав, що це найважливіший елемент соціальної еволюції (Романенко, 2012). Відомий учений С. Лещев (2002) наголошував на розумінні комунікації як символу сучасної епохи, як магістралі сполучення й процесу спілкування.

У психологічному словнику запропоновано визначення поняття «комунікація» як фундаментальної ознаки людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємодіяванні людей на основі обміну різного роду інформації. Комунікація в тій чи тій формі супроводжує кожний акт життєдіяльності суспільної людини. Вона здійснюється на основі певних знакових систем (насамперед природної мови – основи знакового багатства культури), вироблених тією чи тією людською спільністю і зафіксованих в індивідуальній чи колективній пам'яті (Психологічний словник, 1982).

Термін «комунікація» пропонується як обмін інформацією між людьми за допомогою знаків і символів (Коваленко, 2012). Говорячи про комунікацію та враховуючи багатогранність визначення, необхідно передусім визначити зміст, що вкладений у це поняття. Комунікація в широкому розумінні цього слова означає значимий аспект педагогічної взаємодії. У ході спільної діяльності люди обмінюються різними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, установками. Усе це можна розглядати як інформацію, і тоді сам процес комунікації може бути поданий як процес обміну інформацією. Аналізуючи поняття «комунікація» необхідно зазначити, що під час процесу комунікації відбувається і обмін інформацією. Саме наявність інформації, як зазначалося

раніше, сприяє обміну думками, почуттями і є проявом суспільних відносин. Але український психолог Л. Орбан-Лембрик (2010) у своїй роботі «Психологія професійної комунікації» характеризує комунікацію не лише як процес обміну інформацією, а й як створення єдиного комунікативного простору, у якому учасники комунікації є активними суб'єктами взаємного інформування. На думку вченого, інформація об'єднує партнерів в одне єдине інформаційне поле.

Здійснений аналіз публікацій свідчить про те, що сформувалося декілька основних підходів до розуміння сутності поняття «комунікація» у сучасній науці. Представники кожного з напрямів відстоюють свої позиції і зосереджуються на дослідженні комунікацій в аспекті представленої науки. Розглянувши визначення поняття у філософському контексті, у спектрі формування та створення ціннісних орієнтацій суспільства, як процесу міжособистісного спілкування та обміну певною інформацією, можна стверджувати, що комунікаційні процеси сприяють розвитку суспільства, прояву суспільних відносин, обґрунтовують смислотворчий процес життя будь-якої форми і рівня, бо інформація не просто передається, а й трансформується, формується в певну систему знань, утілюючись при цьому в найрізноманітніших моделях.

Ураховуючи багатогранність поняття «комунікація», на сьогодні існує значна кількість моделей комунікації. У сучасній літературі це поняття розглядається або як дія (односторонній процес передачі сигналів без здійснення зворотного зв'язку), або як взаємодія (двосторонній процес обміну інформацією), або як комунікативний процес, у якому комунікатори по чергово і безперервно виступають у ролі джерела й одержувача інформації. Згідно з представленими в науковій літературі поглядами різні моделі комунікації виникають, виходячи з різних завдань, відповідно до напрямку дослідження.

Перша модель комунікації була представлена Аристотелем у його трактаті «Риторика» (Аристотель, 2000). У цій моделі виділено три компоненти процесу комунікації: «Оратор – Промова – Аудиторія». Давньогрецький філософ зазначав, що промова складається з трьох елементів: із самого оратора, предмета, про який він говорить, і з особи, до якого він звертається. На думку філософа, це і є кінцева мета комунікації. В умовах усного мовлення на перший план висувається ораторське мистецтво. Однак зазначимо, що за часів Аристотеля промова ораторів стала призначатися не лише для проголошення, але і для читання. Представлена модель універсальна: вона відображає комунікативний акт як в усній, так і в письмовій формах. Ці елементи, хоча і в дещо зміненому вигляді, відтворюються і в подальших моделях комунікації.

З середини ХХ ст. були розроблені десятки моделей комунікації, що увійшли до основ теорії комунікації (Почепцов, 2003). Розглянемо деякі з них, які, на нашу думку, демонструють різні підходи до розуміння процесу комунікації.

Так, модель «ДІКО» (SMCR, Стенфордська модель комунікації), автором якої є американський фахівець із комунікації Д. Берло (1960), стверджує що процес комунікації відбувається завдяки основним складовим, а саме: «Джерело – Повідомлення – Канал – Одержувач» (звідси і назва моделі). Ця модель є досить простою і зручною для знайомства з особливостями конкретного комунікаційного процесу, завдяки чому її вважають базовою при розгляді окремих елементів комунікації. Але ж вона має ті самі недоліки, що і ряд інших моделей, вона монологічна, однонаправлена, її не можна вважати повною без урахування результату комунікації і зворотного зв'язку. Окреслена модель за своїми компонентами є досить близькою до моделі Аристотеля, основна мета якої – зосередження на особі оратора.

Наступна модель, була запропонована світу в 1948 р. американським ученим Г. Лассуеллом (*Модель Лассуелла*) (Тухватуліна, 2006). Г. Лассуелл запропонував свою модель комунікації, яка стала класичною в соціології масової комунікації та розкривається по мірі відповіді на послідовно поставлені запитання.

Порівнюючи структурні компоненти моделей комунікацій Аристотеля та Лассуелла: «Оратор – Промова – Аудиторія» і «Комунікатор – Повідомлення – Реципієнт – Ефект» із погляду педагогічної взаємодії, можна спостерігати певну схожість, а саме: наявність оратора (комунікатора), слухача (реципієнта), але модель Лассуелла спрямована на отримання певного ефекту від здійснення процесу комунікації, який залежить від вибору аудиторій, що не розглядається в моделі Аристотеля.

Аналізуючи модель Лассуелла, зазначимо, що за своїми складовими вона більш складна, досконала, її елементи можна застосовувати, наприклад, у педагогічній діяльності. Так, викладач повідомляє новий матеріал, вибираючи засоби та враховуючи вікові особливості аудиторії. Прогнозуючи в подальшому отримати ефект у вигляді високого рівня знань студентів. Але також необхідно враховувати, якщо мова йде про молодого викладача, який не має певного досвіду роботи та знань щодо викладання матеріалу, слід говорити про використання моделі Аристотеля: «Оратор (викладач) – Промова (подання матеріалу) – Аудиторія (слухачі)». Якщо ми говоримо про викладача, який має досвід роботи, досконала володіє матеріалом, має чітко сформовані професійні компетентності, тобто викладач, який має власний індивідуальний стиль (сукупність неповторних

стійких способів діяльності та спілкування, що характеризують індивідуальну манеру виконання педагогічної діяльності), то можна впевнено говорити про модель Лассуелла.

Найчастіше нездатність учасників комунікації усвідомити, що послане і отримане повідомлення не завжди збігаються, є причиною багатьох труднощів комунікації (Тухватуліна, 2006).

Так, відповідно до моделі Дефлюера в комунікативному процесі початкова ідея («значення») трансформується в «повідомлення», яке відправник потім переводить в «інформацію», що посилається по каналу одержувачу, який декодує «інформацію» у «повідомлення», що насамперед трансформується в місці призначення в ідею («значення»). Якщо між першим і другим «значеннями» є відповідність, тобто ідея, що виникла у свідомості відправника, відповідає ідеї, що виникла в свідомості одержувача, то комунікація відбулася. Однак за Дефлюером, повна відповідність є досить рідкісною.

Відправник – Джерело інформації – Канал – Одержувач
————— ІДЕЯ —————

Модель Дефлюера доводить, що якщо має місце зворотній зв'язок між відправником та одержувачем, то комунікація відбулася. Тобто зворотній зв'язок дає комунікатору можливість краще пристосувати своє повідомлення до комунікаційного каналу для підвищення ефективності передачі інформації та збільшення імовірності відповідності між відправленим і прийнятим значеннями.

Циркулярна модель комунікації була запропонована в роботах У. Шрамма і Ч. Осгуда (Єжижанська, 2010). У цій моделі відображена реакція комуніканта на повідомлення джерела у вигляді зворотного зв'язку. Саме зворотний зв'язок робить комунікацію двостороннім процесом (діалогом), дозволяючи кожній зі сторін коригувати свої дії і цілі.

У своїх роботах У. Шрамм стверджував, що було б занадто великою помилкою розглядати комунікацію як лінійний процес, у якого є початок і є кінець. Насправді це процес нескінченний, щоб виправити неточність лінійних моделей, необхідно підкреслити циклічний характер комунікації, коли її учасники (відправник і одержувач) періодично міняються ролями:

«Відправник (комунікатор) ↔ Одержувач (реципієнт)»

Так, комунікація трактується як двосторонній процес зв'язку, коли відправник та одержувач інформації в рівній мірі взаємодіють один з одним, обмінюючись повідомленнями (сигналами).

Особливу увагу автори моделі звертали на проблему інтерпретації повідомлення, бо в циркулярній моделі основний акцент переноситься на

інтерпретацію повідомлення. Оскільки кожен учасник комунікації підходить до розпізнання сенсу переданого повідомлення зі своїми критеріями, то в комунікаційному процесі виникає «семантичний шум». Мінімізувати його наслідки і зробити комунікацію більш ефективною (результативною) можна лише за допомогою механізму «зворотного зв'язку». Так званім «зворотнім зв'язком» можна вважати відповідь реципієнта на отримане повідомлення і це дозволяє зрозуміти, чи правильно інтерпретатор розкодував отримане повідомлення, тобто без відповіді комунікація вважається незавершеною. У цьому і є сутність «зворотного зв'язку». Також зазначимо, що однією з особливостей моделі У. Шрамма є те, що на інтерпретацію повідомлення впливає досвід відправника та одержувача, стать, вік, культурне та географічне походження, освіта, ряд інших особистих критеріїв і те, як відправник та одержувач розуміють навколишній світ.

Отже, якщо визначити особливості моделі комунікації Дефлюера та Циркулярної моделі комунікації, то основна увага авторами приділяється достовірності інтерпретації повідомлення, а саме: ефективність комунікації вимірюється тим, наскільки вдалий вплив партнерів один на одного. Комунікативний вплив як результат обміну інформацією можливий лише тоді, коли людина, що направляє інформацію (комунікатор), і людина, що приймає її (реципієнт), мають єдину або подібну систему кодифікації і декодифікації, тобто «усі повинні розмовляти спільною мовою». Це особливо важливо тому, що комунікатор і реципієнт у комунікативному процесі постійно міняються місцями. Будь-який обмін інформацією між ними можливий лише за умови, що знаки і, головне, закріплені за ними значення, відомі всім учасникам комунікативного процесу. Тільки прийняття єдиної системи значень забезпечує можливість партнерів зрозуміти одне одного.

На нашу думку, саме циркулярна модель комунікації є найбільш цікавою та найчастіше використовується досвідченим викладачем під час освітнього процесу. Так, наприклад, під час педагогічної діяльності викладач, досить ретельно підходить до організації кожного етапу заняття. Викладач є тією особою, яка збирає інформацію, генерує ідеї та передає їх одержувачам, студентам або учням. Викладач готує повідомлення до кожного етапу заняття, чи то актуалізація знань студентів, чи то мотивація до вивчення нової теми, урахування вікових особливостей аудиторії. Перш ніж передати ідею, викладач повинен за допомогою символів закодувати її, використавши для цього слова, інтонації і жести. Таке кодування перетворює ідею в повідомлення. Далі викладач обирає канал передавання інформації, який може бути представлений різними формами залежно від етапу проведення заняття. Якщо це початок заняття – це

усна форма у вигляді, наприклад, бесіди; якщо це етап вивчення нового матеріалу, це може бути письмова форма. Далі відбувається декодування інформації одержувачем. Якщо символи, обрані відправником, мають таке саме значення для одержувача, останній буде знати, що саме мав на увазі відправник, коли формулювалася його ідея, і тоді обмін інформацією буде ефективним. Кінцевим результатом такого комунікативного процесу є наявність зворотного зв'язку, що характеризує ступінь розуміння, або нерозуміння інформації. Він може набувати форми не лише слів, але й усмішки, певного задоволення, інтонації голосу та інших емоційних проявів. У цьому і є сутність циркулярної моделі комунікації, яка доводить наявність зворотного зв'язку, що так необхідне в педагогічній діяльності викладача професіонала. Наявність циркулярної моделі та вивчення її основних структурних елементів дозволяє зробити припущення, що викладач навчається впродовж життя разом зі студентами і при цьому постійно вдосконалює свою професійну компетентність.

Висновки. Сьогодні в період реформування освіти, у період побудови нової української школи викладачу необхідно працювати не лише над формуванням власного індивідуального стилю, основними складовими якого є генетичні особливості, професійні складові та соціальна позиція викладача. Сучасному викладачу необхідно обрати відповідну комунікаційну модель, що в подальшому буде сприяти формуванню та розвитку загальноосвітніх і професійних компетентностей студентської молоді та становленню викладача як професіонала. Розглядаючи процес комунікації в аспекті професійно-педагогічної діяльності, слід пам'ятати, що спрогнозувати успіх комунікації не завжди можливо, бо він нерідко залежить від багатьох непередбачених обставин. Тому викладач має діяти водночас у кількох вимірах: по-перше, безпосередньо спілкуватися з вихованцями, по-друге, спостерігати за собою і своїми діями, утримувати під контролем мету спілкування та оцінювати доцільність її досягнення або за необхідністю її зміни.

Ураховуючи особливості сучасного суспільства, на нашу думку, сучасна модель комунікації містить основні структурні елементи, які були запропоновані в моделі комунікації Дефлюера та в циркулярній моделі, але коли здатність до комунікації і потреба в комунікації є найголовнішими і суттєвими ознаками сьогодення, сучасна модель комунікації повинна враховувати інтереси всіх учасників комунікативного процесу, встановлювати взаємозв'язки між основними учасниками освітнього процесу та підтверджувати, що процес педагогічної взаємодії є двостороннім процесом, під час якого і відбувається взаєморозуміння та досягнення певної спільної мети.

Подальшу свою роботу вважаємо в розробці педагогічних умов стилю комунікації в системі «викладач – студент – підприємець».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. (2000). *Риторика. Поэтика* [пер. с древне-греч.]. Москва, Российская Федерация: Лабиринт.
2. Винер, Н. (1983). *Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине*. Н. Винер, И. В. Соловьева, Г. Н. Поварова (пер.); Г. Н. Поварова (ред). 2-е изд. Москва, Российская Федерация: Наука;
3. Волкова, Н. П. (2006). *Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник*. Київ, Україна: Видавничий центр «Академія».
4. Ганжуров, Ю. (2004). Політична комунікація. *Політичний менеджмент*, 2, 121–129.
5. Єжижанська, Т. С. (2010). Основні підходи до вивчення комунікації. *Наукові записки. Серія «Культура і соціальні комунікації»*, 2, 28–35.
6. Зернецкая, О. В. (2008). Проблемы конкурентного развития системы глобальной коммуникации. *Глобальное конкурентное пространство* (с. 630–666). Разд. XIII. Киев, Украина: КНЕУ.
7. Квіт, С. М. (2008). *Масові комунікації: підручник для студентів ВНЗ*. Київ, Україна: Видавничий дім «Киево-Могілянська академія».
8. Коваленко, В. А., Коваленко, М. Ю. (2012). *Теория коммуникации: учебник для бакалавров*. Москва, Российская Федерация: Издательство Юрайт.
9. Курбан, О. В. (2009). Соціальна комунікація в системі наукового знання. *Інформаційне суспільство*, 10, 64–66.
10. Лещев, С. В. (2002). *Коммуникативное, следовательно, коммуникационное*. — Москва, Российская Федерация: Эдиториал УРСС.
11. Леонтьев, А. А. (1997). *Психология общения*. 2-е изд. Москва, Российская Федерация: Смысл.
12. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2010). *Психология професійної комунікації*. Чернівці, Україна: Книги-XXI.
13. Почепцов, Г. Г. (2003). *Теория коммуникации*. Москва, Российская Федерация: «Рефл-бук», Киев, Украина: «Ваклер».
14. Войтко, В. І. (Ред.). (1982). *Психологічний словник*. Київ, Україна: «Вища школа».
15. Різун, В. В. (2008). *Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «Журналістика та інформація»*. Київ, Україна: Видавничий центр «Просвіта».
16. Романенко, Є. (2012). Комунікація як необхідна складова розвитку сучасного суспільства. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*, 9, 2–6.
17. Ткачова, Ю. (2012). Становлення та перспективи розвитку комунікативної парадигми у філософії. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірню наук. праць. Філософія*, 638-639, 96–100.
18. Тухватуліна, Л. Р. (2006). Принципы классификации моделей коммуникации. *Вестник ТГПУ. Серия: гуманитарные науки*, 7(58), 49–53.
19. Холод, О. М. (2013). *Комунікаційні технології*. Київ, Україна: «Центр учбової літератури».
20. Ясперс, К. (1991). *Смысл и назначение истории*. Москва, Российская Федерация: Политиздат.

COMMUNICATION AS A PHENOMENON OF PEDAGOGICAL INTERACTION

Tatiana Pisna

PhD student of Kryvyi Rih State Pedagogical University

Kryvyi Rih, Ukraine

ORCID ID 0000-0003-3073-5019

pisnatatiana@gmail.com

Abstract. In the article the essence of the basic models of communication is determined and their place in the process of pedagogical interaction is disclosed. The relevance of the issue that the paper looks into is proved by the necessity to develop teacher professional qualities which define his or her individual style of teaching activities – a number of stable means of interaction that characterize an individual manner of teacher' interaction.

The achievement of the goal determines the following tasks: to define the state of the issue under study in the works of domestic and foreign scientists; to characterize communication models; to reveal the essence of individual style of teacher's professional activity in the process of pedagogical interaction. Considering the fact that significant integration processes and the development of a modern information environment are taking place today, the communication process is gaining a new meaning, since many features of communication processes have not been explored: forms of information transmission and collection; methods of its accumulation, selection, etc. Therefore, there is a need to consider in more detail the concept of "communication" and to define its place in social interactions, in particular in pedagogical activity. The concept of "communication" and various communication models are defined.

The modern teacher needs to choose the appropriate communication model, which contributes to the formation and development of the general and professional competences of the student youth and the development of a teacher as a professional of modern society, in our opinion, the modern communication model contains the basic structural elements that are proposed in the Defluer communication model and the circular model.

Key words: communication; teacher; interaction; models of communication.

REFERENCES

1. Aristotle. (2000). *Rhetoric. Poetics* [trans. Ancient Greek.]. Moscow, the Russian Federation.
2. Wiener, N. (1983). *Cybernetics, or Control and Communication in Animal and Machine*. Moscow, the Russian Federation: Science; Ch. ed. publications for foreign countries.
3. Volkova, N. P. (2006). *Vocational and pedagogical communication: a textbook*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychyy tsentr "Akademiya".
4. Ganzhurov, Y. (2004). Political communication. *Politychnyi menedzhment*, 2, 121–129.
5. Yezhizhanska, T. S. (2010). Basic approaches to the study of communication. *Naukovi zapysky. Seriya "Kultura i sotsialni komunikatsii"*, 2, 28–35.
6. Zernetskaya, O. V. (2008). Problems of competitive development of the global communication system. *Hlobalnoe konkurentnoe prostranstvo* (s. 630–666). Vol. XIII. Kyiv, Ukraine: KNEU.
7. Kvit, S. M. (2008). *Mass communication: a textbook for university students*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohilianska akademiia".
8. Kovalenko, V. A. (2012). *Communication Theory: A Bachelor's Apprentice*. Moscow, the Russian Federation: Izdatelstvo Yurait.

9. Kurban, O. V. (2009). Social communication in the system of scientific knowledge. *Informatsiine suspilstvo*, 10, 64–66.
10. Leshchev, S. (2002). *Communication, therefore, communication*. Moscow, the Russian Federation: Editorial URSS.
11. Leontev, A. A. (1997). *Psychology of communication*. 2nd ed. Moscow, the Russian Federation: Smysl.
12. Orban-Lembrick, L. E. (2010). *Psychology of Professional Communication: educ. guide*. Chernivtsi, Ukraine: Knyhy-XXI.
13. Pocheptsov, G. G. (2003). *Theory of Communication*. Moscow, the Russian Federation: “Refl-buk”, Kyiv, Ukraine: “Vakler”.
14. Psychological dictionary. (1982). Kyiv Ukraine: Vyshcha shkola.
15. Razun, V. V. (2008). *Theory of Mass Communication: Textbook. for students. Subject area 0303 “Journalism and information”*. Kyiv, Ukraine: Prosvita Vydavnychiy tsentr.
16. Romanenko, Ye. (2012). Communication as a Necessary Component of Modern Society Development. *Naukovyi visnyk “Demokratychnе vriaduvannia”*, 9, 2–6.
17. Tkachova, Yu. (2012). Formation and prospects of development of the communicative paradigm in philosophy. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk nauk. prats. Filosofii*, 638-639, 96–100.
18. Tukhvatulina, L. (2006). Principles of classification of models of communication. *Vestnyk THPU. Seryya: humanytarnye nauky*, 7(58), 49–53.
19. Kholod, O. M (2013). *Communication Technologies: textbook*. Kyiv, Ukraine: “Tsentr uchbovoyi literatury”.
20. Yaspers, K. (1991). *The Meaning and Purpose of History*. Moscow, the Russian Federation: Politizdat.

Матеріали надійшли до редакції 05.01.2020 р.